

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJS

6

*Juozas Čiulda. Trumpi
samprotavimai apie žemaičių
kalbos gramatikos taisykles*

1994

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJS STUDIJS

6

Juozas Čiulda.
Trumpi samprotavimai
apie žemaičių kalbos gramatikos taisykles

Parengė Giedrius Subačius

VILNIUS

MOKSLO IR ENCIKLOPEDIJŲ LEIDYKLA 1993

UDK 808. 82-087
Li-191

Redakcinė kolegija:

Egidijus Aleksandravičius
Antanas Kulakauskas
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

„Lietuvių atgimimo istorijos studijoms“ rašykite šiuo adresu:
Užupio g. 8–18, 2007 Vilnius

Recenzavo dr. *Saulius AMBRAZAS* ir *Birutė VANAGIENĖ*

Gramatiką, laiškus ir dokumentus iš lenkų kalbos vertė *Giedrius SUBAČIUS*

Lotyniškuosius intarpus vertė ar parinko vertimus *Rasa JURGELĖNAITĖ*

ISBN 5-420-01224-3

© Giedrius Subačius, vertimas ir parengimas, 1993

© Mokslo ir enciklopedijų leidykla, apipavidalinimas, 1993

TURINYS

Pratarmė	5
<i>Giedrius Subačius</i> . Juozas Ciulda ir jo gramatika	7
<i>Halina Karas, Nijolė Kolytė</i> . Juozo Ciuldos gramatikos terminai ir kalba	56
<i>Józef Czudło</i> . Krótkie pomysły o prawidłach grammatycznych języka Zmudzkiego	79
<i>Juozas Ciulda</i> . Trumpi samprotavimai apie žemaičių kalbos gramatikos taisykles	223
Laiškai	359
<i>J. Ciulda</i> Motiejui Valančiui	360
<i>J. Ciulda</i> Stanislovui [?]	366
<i>Adomas Zavadskis</i> <i>J. Ciuldai</i>	367
<i>J. Ciulda</i> Vilniaus archeologijos komisijai	368
Dokumentai	373
<i>J. Ciuldos</i> krikšto metrikai	374
Slapta <i>Juozo Valentinavičiaus</i> nuomonė apie <i>J. Ciuldą</i>	374
Priedai	377
Paaiškinimai	378
Sutrumpinimai	381
„Samprotavimų“ lietuviškų žodžių registras	383
„Samprotavimų“ turinys	402
Adnotacija	407
Summary	409
Zusammenfassung	411

PRATARMĖ

Šis „Lietuvių atgimimo istorijos studijų“ tomas skiriamas Juozo Čiuldos (1796—1861) žemaičių kalbos gramatikai „Trumpi samprotavimai apie žemaičių kalbos gramatikos taisykles“. Yra išlikę du paties autoriaus ranka rašyti „Samprotavimų“ švarraščiai. Pirmąjį, datuotą 1854 m., Čiulda 1858 m. kartu su knygomis padovanojo Vilniaus archeologijos komisijai (rankraštis trumpinamas AK). Antrasis 1855 m. egzempliorius su dedikacija Čiuldos buvo pasiųstas Motiejui Valančiui (trumpinamas MV). Čia skelbiamas tik vėlesnysis rankraštis, tačiau komentaruose nurodomi visi svarbesni abiejų rankraščių skirtumai, nors jų ir labai maža.

Galima manyti, kad J. Čiuldos gramatika yra rimčiausia iki šiol žemaičių kalbos gramatika. Ji buvo siūsta į Varnius Motiejui Valančiui tuo metu, kai šis vyskupas buvo subūręs apie save nemažą žemaičių inteligentų būrį, kai Varniuose buvo galvojama apie žemaitišką laikraštį, Žemaičių akademiją. Kitų, nežemaičių tarmių pagrindu rašytų darbų to meto Lietuvoje buvo gerokai mažiau, vyravo žemaitiški, kiek apaukštaitinti raštai. Tačiau nei tinkamo žodyno, nei gramatikos tie Žemaičių akademijos kūrėjai neturėjo. Ir štai J. Čiuldos sumaniai parašyta gramatika, apibendrinusi žemaičių rašomosios kalbos tradiciją, apgalvotai norminusi, vienodinusi žemaičių raštijos nenuoseklumus, galėjo tapti žemaičių kultūros centro atraminiu veikalu. Skaitytojas šiai gramatikai jau buvo subrendęs, ir su M. Valančiaus palaiminimu būtų galėjęs jos mintims pritarti, gramatika galėjo tapti formuojančiosi žemaičių bendrinės kalbos pamatu. Tad šis grūdas, rodos, buvo skirtas kristi į gerą dirvą. Tačiau gramatikos A. Zavadskis neišspausdino. Po 1863 m. sukilimo represijos išblaškė ir potencialiuosius gramatikos skaitytojus, pats M. Valančius buvo perkeltas į Kauną. Tad nors ir grūdas buvo daigus, ir dirva derlinga, viską nustelbė erškėčiai...

Taigi J. Čiuldos gramatika savo laiku taip ir liko neišspausdinta. Vėliau pasirodė tik pora ištraukų. 1974 m. 4-ajame „Knygotyros“ numeryje Vytautas Jurgutis išspausdino gramatikos pratarbę su ver-

timu į lietuvių kalbą. Juozas Girdzijauskas leidinyje „Lietuvių poetikos pradmenys“ 1985 m. lietuvių kalba paskelbė J. Čiuldos gramatikos skyrių „Apie žemaičių eilėdarą“. Abiem vertimais čia daugiau ar mažiau pasinaudota. Todėl norėčiau padėkoti vertėjams, leidusiems remtis jų darbais. Be to, penkias liaudies dainas iš J. Čiuldos gramatikos autentiška rašyba „Kraštotyroje“ 1967 m. yra paskelbęs Stasys Skrodenis.

Čia pirmą kartą spausdinamas visas J. Čiuldos gramatikos tekstas, parašytas lenkų kalba, kartu su vertimu į lietuvių kalbą. Be gramatikos, dar skelbiami trys žinomi J. Čiuldos laišakai, vienas A. Zavadskio atsakymas jam, J. Čiuldos krikšto metrikai (ačiū Vytautui Vanagai, juos nurodžiusiam) ir J. Čiuldos charakteristika, rašyta jo dekanato dekanu J. Valentinavičiaus (ačiū Vytautui Jogėlai, parodžiusiam ją). Gramatiką, laiškus ir dokumentus iš lenkų kalbos vertė ir gramatikos lietuviškų žodžių registrą sudarė Giedrius Subačius, lotyniškuosius tekstus vertė ar parinko bei prižiūrėjo vertimus Rasa Jurgelėnaitė. Visi vertimai skelbiami kartu su originaliais tektais.

Be kita ko, šio leidinio pradžioje skelbiami du specialūs straipsniai apie Juozą Čiuldą, jo gramatiką, apie gramatikos kalbą.

Dar norėčiau nuoširdžiai padėkoti ir Poznanės universiteto bibliotekos darbuotojams hab. dr. Wiesławui Wydrai, Zygmuntui Poznańskui, parodžiusiems 1855-ųjų metų Čiuldos gramatikos rankraštį, Zbygniewui Pietraszekui, sudariusiam galimybę juo naudotis, Poznanės universiteto docentui Michałui Hasiukui, su kuriuo paskelbiau straipsnelį apie šį Čiuldos rankraštį. Šia proga norėčiau atitaistyti įsivėlusią klaidą (Lietuvos bibliografija. Knygos lietuvių kalba. 1547—1861. T. 1. Papildymai. V.: Mintis, 1990. P. 110), kur neteisingai man priskiriami 1855 m. Čiuldos gramatikos rankraščio suradėjo laurai.

Kartu dėkoju Vytautui Jogėlai, Vladui Sirutavičiui bei redakcinės kolegijos nariams, skaičiusiems visą šio Studijų tomo medžiagą, prisidėjusiems savo patarimais. Taip pat reiškiu padėką prof. Aleksui Girdeniui už mintis apie gramatiką ir apie įvadinius straipsnius, prof. Antanui Bandzaičiui už J. Čiuldos darbo „Kampamačio ir barometro skalės patobulinimas“ įvertinimą. Atskirai norėčiau padėkoti recenzentams: dr. Sauliui Ambrazui ir Birutei Vanagienei, taip pat hab. dr. Vytautui Vanagai už vertingas pastabas ir patarimus, ypač Nijolei Kolytei, gerokai prisidėjusiai prie šio leidinio tobulinimo.

Parengėjas